

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ: КРИТЕРІЇ Й РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

PROFESSIONAL CULTURE OF FUTURE SOCIAL WORKERS: CRITERIA AND LEVELS OF FORMATION

У статті досліджується професійна культура соціальних працівників, що є нагальною вимогою сьогодення. Проаналізовано праці науковців, які займалися вивченням професійної культури майбутніх фахівців і відобразили її багатоаспектний характер. Увагу дослідники зосереджують на різних аспектах і засобах формування професійної культури фахівців соціальної сфери. Здійснено аналіз філософської, психологічної й педагогічної літератури із зазначеної проблеми, який надав можливість з'ясувати, що професійна культура – це результат інтеріоризації особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві та є інтегральною особистісною якістю. Проаналізовано структурні компоненти професійної культури соціального працівника, які мають системний характер. На основі структурних компонентів визначено критерії професійної культури й охарактеризовано їх показники. Урахування визначених критеріїв і показників дало змогу виокремити чотири рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників.

Ключові слова: професійна культура, професійна освіта, компоненти, критерії, рівні.

В статье рассматривается профессиональная культура социальных работников, которая является неотъемлемым требованием современности. Проанализировано труды ученых, которые занимались изучением профессиональной культуры будущих специалистов и отразили ее многоаспектный характер. Внимание исследователей сосредотачивается на различных аспектах и средствах формирования профессиональной культуры специалистов социальной сферы. Осуществлен анализ философской, психологической и педагогической литературы по данной проблеме, который предоставил возможность выяснить, что профессиональная культура –

это результат интериоризации личностью норм, ценностей и моделей поведения, которые функционируют в соответствующем профессиональном сообществе и являются интегральным личностным качеством. Проанализированы структурные компоненты профессиональной культуры социального работника, которые имеют системный характер. На основании структурных компонентов определены критерии профессиональной культуры и охарактеризованы их показатели. Учет определенных критериев и показателей позволил выделить четыре уровня сформированности профессиональной культуры у будущих социальных работников.

Ключевые слова: профессиональная культура, профессиональное образование, компоненты, критерии, уровни.

The article deals with the professional culture of social workers, which is a requirement of our time. Analyzed the works of scientists who study the professional culture of the future experts and reflecting the multidimensional nature. Attention of researchers focus on different aspects and means of formation of professional culture experts of social sphere. The analysis of the philosophical, psychological and pedagogical literature on the subject, which provided an opportunity to find out what professional culture – is the result of internalization of the individual norms, values and behaviors that operated under the professional community is an integral aspect of personality. Analyzed the structural components of the professional culture of social workers who have systemic. Based on the structural components of the criteria of professional culture and are characterized by their performance. Accounting for certain criteria and indicators possible to distinguish four levels of formation of professional culture of the future social workers.

Key words: professional culture, professional education, components, criteria and levels.

УДК 364.62:371.15

Чуприна С.О.,

асистент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та соціології
Херсонський державний університет

Особливе значення для України має новостворений інститут соціальної роботи, зорієнтований на сприяння особистості в задоволенні її потреб і реалізації можливостей у всіх сферах життєдіяльності для успішної адаптації до умов і вимог сучасного суспільства.

У зв'язку із цим зростає увага до професійної підготовки фахівців із соціальної роботи. Соціальна робота являє собою один із найбільш багатопланових і трудомістких видів професійної діяльності у сфері «людина – людина», належить до найважчих «професій допомоги». Високий ступінь відповідальності за прийняття рішень, інтенсивний вплив

стресових факторів у процесі взаємодії з клієнтом, що має особливі потреби та складні життєві обставини, зумовлює загрозу професійних ризиків у соціальній роботі, зокрема синдрому «вигорання» через особисту незахищеність фахівця, а тому вимагає від нього певних професійно важливих якостей, високого рівня особистісної зрілості та професійної культури [8, с. 195].

Висока професійна культура працівників соціальної сфери, культура соціальної діяльності загалом – нагальна вимога сьогодення. Від професіоналізму соціальних кадрів значною мірою залежить успішне вирішення актуальних

проблем державотворення, регулювання суспільних відносин, забезпечення висхідного процесу морального розвитку суспільства. Тому сьогодні особливого значення набуває дослідження теоретичних аспектів проблеми формування професійної культури соціальних працівників нової генерації, для яких права та свободи людини, її життєдіяльність є найвищою соціальною цінністю. Тим паче реалії сьогодення диктують необхідність формування її із суворим дотриманням прав людини та принципів верховенства права, соціальної справедливості, демократії й гуманізму.

Вивченню професійної культури майбутніх фахівців різних професій присвячено праці А.О. Деркача, Л.С. Колмогорової, Є.О. Клімова, Г.О. Балла, О.Г. Видри, З.Л. Становських, П.С. Перепелиці, В.В. Рибалки, Н.І. Волошко, О.В. Проскури, О.В. Винославської.

Особливої уваги заслуговують роботи Л.В. Віннікової, Д.М. Годлевської, Н.В. Микитенко, О.П. Пічкара, Н.С. Собчак, у яких розглядається зміст і форми професійної підготовки майбутніх соціальних працівників.

Питання, пов'язані з особистісно-професійним розвитком соціальних працівників, висвітлюються в дослідженнях Є.І. Холостової, Г.П. Медведевої, Н.Б. Шмельової, А.Й. Капської, О.Г. Карпенко, І.Д. Зверєвої, І.І. Миговича, Т.В. Семигіної, А.М. Бойко, І.М. Григи, Н.В. Кабаченко.

У цих роботах відображено багатоаспектний характер проблеми формування професійної культури особистості, запропоновано практичні підходи до її вирішення. Увага дослідників зосереджується на різних аспектах і засобах формування професійної культури фахівців різного профілю: вчителів, екологів, менеджерів, економістів, правників, інженерів, військових тощо. Водночас проблема професійної культури соціальних працівників вивчена недостатньо. Для організації ефективної роботи з формування професійної культури майбутніх соціальних працівників важливе значення має розробка відповідного інструментарію для діагностування рівня сформованості досліджуваного феномена в студентів.

З огляду на це метою статті є визначення критеріїв і рівнів сформованості професійної культури майбутніх соціальних працівників.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання: 1) проаналізувати явище професійної культури й визначити її структурні компоненти; 2) визначити критерії та рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників.

Теорія та практика певної професії як система знань, умінь і навичок є феноменом культури, що дає підстави стверджувати існування професійної культури.

За визначенням, яке надає культурологічний словник, професійна культура «характеризує рівень і якість професійної діяльності, які залежать від соціально-економічного стану суспільства й сумлінності в оволодінні певними знаннями, навичками конкретної професії та їх у практичному використанні» [6, с. 173]. На думку А.Й. Капської, професійна культура, крім необхідних знань, умінь і навичок включає в себе певні особистісні якості, норми ставлення до різних складових професійної діяльності [4, с. 118].

Проте загалом професійна культура розглядається як певний ступінь оволодіння професією, тобто способами та прийомами вирішення професійних завдань на основі сформованої духовної культури особистості [7, с. 89].

Фундаментом професійної культури фахівця є зміст базової професійної освіти, що закладає основи як загальної, так і професійної культури та містить такі підготовки: фундаментальна, методологічна та світоглядна, широка гуманітарна, теоретична, практична за профільними дисциплінами, творча за фахом; у галузі науково-дослідної роботи забезпечує формування навичок самостійної творчої діяльності майбутніх соціальних працівників [1, с. 236].

Здійснений аналіз філософської, психологічної й педагогічної літератури із зазначеної проблеми надав можливість з'ясувати, що професійна культура майбутніх соціальних працівників є інтегральною особистісною якістю, у якій знаходять інтегрований вияв знання, уміння, навички, творчий потенціал, ціннісні орієнтації й настанови, необхідні для успішного виконання функціональних обов'язків фахівця соціальної сфери. Професійна культура – це результат інтеріоризації особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві.

Складність структури та змісту професійної культури зумовлює необхідність виділення основних показників, які відображають її сутнісні характеристики. Структурні характеристики професійної культури спираються на структуру соціальної діяльності й вимагають розгляд цього феномена як динамічного утворення, у якому виділяються окремі одиниці – компоненти.

Варто зауважити, що структурні компоненти професійної культури соціального працівника мають системний характер, складаються більше ніж з одного елемента, мають внутрішні властивості та структурну організацію.

Більшість дослідників до компонентів формування професійної культури студентів відносять пізнавальний, мотиваційно-емоційний, діяльнісний і регулятивний [3, с. 128].

А.Й. Капська виділяє ціннісний (аксіологічний), технологічний та особистісно-творчий компоненти [4, с. 118].

П.С. Гуревич, В.В. Давидова та М.С. Каган визначили такі основні компоненти професійної культури:

1) професійна спрямованість, що визначається рівнем професійної освіти, інтегрує цілісне усвідомлення сутності професійної культури, логічне мислення, включає професійну орієнтацію, професійну активність, професійне самовизначення й визначає на їхній основі життєву мету та професійну позицію;

2) ціннісно-мотиваційний компонент, що містить сукупність сформованих цінностей, смислів та ідеалів, сукупність внутрішніх мотивів та установок професійної діяльності, систему інтеріоризованих норм і традицій професійної субкультури, визначає пріоритети та принципи поведінки й професійної діяльності;

3) професійні знання – система професійно значущих загальнонаукових, педагогічних і фахових знань та способів їх збагачення;

4) професійні вміння й навички – система вмінь і навичок, що визначають зміст практичної майстерності соціального працівника та способи їх вдосконалення;

5) комунікативна культура як сукупність особистісних якостей, теоретичних знань, практичних вмінь і навичок з організації соціального й іншого спілкування [2, с. 565].

Необхідно з'ясувати питання вибору вимірювальних показників для отримання

об'єктивної інформації. У зв'язку з тим, що процес формування професійної культури фахівця є складним, комплексним, неможливо знайти показник, який інтегральним чином дозволяв би виміряти цей феномен. Таким чином, потрібен комплекс показників.

Критеріями формування професійної культури фахівця вважаються суттєві ознаки, що свідчать про досягнення того або іншого рівня сформованості професійної культури фахівця. Рівень – це ступінь сформованості професійної культури, певний результат розвитку; критерії – вимірювачі рівнів. Між ними є певний динамічний зв'язок; якщо його розкрити, можна виробити найбільш оптимальну систему критеріїв [3, с. 129].

Відповідно до типології структурних компонентів професійної культури, згідно з П.С. Гуревичем, В.В. Давидовим і М.С. Каганом, було визначено такі критерії сформованості професійної культури майбутнього соціального працівника: професійно-компетентнісний, організаційно-комунікативний, професійно-моральний.

Визначені нами критерії враховують специфіку професійної діяльності соціального працівника й забезпечують діагностику рівня сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників. Кожний критерій розкривається через систему показників, які його характеризують.

Професійно-компетентнісний критерій передбачає сформованість професійних знань, умінь, навичок; основних професійних компетенцій (експертних, дослідницьких, прогностичних, контрольних, юридичних, управлінських, просвітницьких), що визначають здатність до вирішення професійних завдань і прийняття кваліфікованих рішень; професійно важливих особистісних якостей; прагнення до професійного самовдосконалення.

Знання перетворюються на переконання та є керівництвом до практичної дії. Виступаючи складовою світогляду людини, знання значною мірою визначають її ставлення до дійсності, моральні погляди, переконання, вольові риси, характер. Вони є одним із джерел схильностей та інтересів особистості, необхідною умовою розвитку здібностей, обдарувань [5, с. 26].

Для ефективного виконання професійних обов'язків майбутній соціальний

працівник повинен бути добре обізнаним у питаннях гуманітарної освіти й соціально-економічної політики, мати базові знання з юриспруденції, обчислювальної техніки тощо.

Тобто відповідно до визначеного нами професійно-компетентнісного критерію професійна культура характеризується не лише наявністю системи фахових знань і вмінь, а й сформованістю відповідних компетенцій, які полягають у готовності оперативну, гнучку й результативно застосовувати наявні знання та вміння в різноманітних ситуаціях професійної діяльності.

Ефективна реалізація професійних компетенцій, знань, умінь і навичок фахівця залежить від наявності в нього професійно важливих якостей. У майбутніх соціальних працівників це насамперед такі якості особистості, як соціальна свідомість, ініціативність, наполегливість, комунікабельність, здатність до співпраці та прийняття самостійних рішень, готовність діяти в нестандартних і критичних ситуаціях. Однак зауважимо, що професійна культура майбутніх соціальних працівників характеризується не лише сумою вже набутих знань і професійно важливих особистісних якостей, а й умінням їх розширювати та вдосконалювати [5, с. 28].

3-поміж показників організаційно-комунікативного критерію виокремлюємо такі: здатність обирати оптимальні способи спілкування в ситуації взаємодії; вибудовувати професійно доцільні стосунки, аргументувати й відстоювати власну позицію; доцільно використовувати стилі спілкування; створювати сприятливий психологічний мікроклімат у колективі; попереджати й конструктивно вирішувати міжособистісні конфлікти; володіти мистецтвом самопрезентації, самоорганізації [3, с. 132].

Професійна діяльність у сфері соціального захисту й соціальної допомоги населенню по своїй суті є соціономною, пов'язаною з необхідністю налагоджувати комунікативні зв'язки з колегами, представниками інших професійних груп, користувачами послуг, громадськістю, працювати в команді.

Професійні обов'язки майбутнього соціального працівника спонукають його до необхідності ведення переговорів, частого залучення до дискусії. Це вимагає здатності обирати оптимальні способи спілкування в ситуації взаємодії, логічно

доводити свою точку зору й відстоювати позицію, конструктивно вирішувати протиріччя, що виникають.

Професійно-моральний критерій полягає у сформованості морально-ціннісних орієнтацій і переконань, що ґрунтуються на почутті професійного обов'язку, професійної честі, гідності, ділової репутації та престижу професії. Особливе значення має професійна відповідальність соціального працівника, яка полягає в розумінні призначення своєї діяльності, її соціальної місії формування ціннісного ставлення до майбутньої діяльності.

Інтегративність видів професійної культури відображає рівень сформованості основних її видів і їхній взаємозв'язок.

Як відомо, механізмом переведення якісних показників у кількісні є рівні. Урахування визначених критеріїв і показників дало змогу виокремити чотири рівні сформованості професійної культури в майбутніх соціальних працівників: елементарний, репродуктивний, реконструктивний, творчий.

Елементарний рівень (дуже низький) характеризується несформованістю компонентів професійної культури. Професійні знання, вміння та навички студентів є недостатніми для ефективного виконання функцій майбутньої діяльності, відсутні професійно важливі якості та прагнення до самовдосконалення. Низький рівень теоретичної підготовки поєднується з нерозвинутими творчими здібностями студентів, їх неготовністю приймати самостійні рішення. Ціннісні орієнтації не пов'язані з професійною діяльністю. Студенти не готові до продуктивної професійної комунікації, чіткого висловлення й аргументації своїх поглядів, налагодження конструктивних відносин із партнерами зі спілкування. Вони погано знають комп'ютерні технології, не здатні до їх ефективного використання в процесі професійної підготовки та в майбутній професійній діяльності, неспроможні орієнтуватися у великих обсягах інформації, відчують труднощі в її пошуку й використанні.

Репродуктивний рівень (низький) характеризується недостатньою сформованістю більшості компонентів професійної культури. Студенти із цим рівнем хоча й опанували певний обсяг базових професійних знань, однак не завжди здатні оперативну та гнучку застосовувати їх у практичній діяльності. Тео-

ретична підготовленість не підкріплена відповідними компетенціями. У професійному спілкуванні вони орієнтуються здебільшого на особистий досвід, інтуїтивно вироблені й недостатньо усвідомлювані комунікативні установки. Студентів із цим рівнем відрізняє недостатня сформованість професійно важливих якостей і нечіткі уявлення про цінності й етичні стандарти майбутньої професійної діяльності. Вони знають комп'ютерні технології, уміють шукати професійно важливу інформацію, однак не здатні її узагальнювати й систематизувати, оперативно застосовувати в діяльності.

Реконструктивний рівень (середній) відзначається достатньою сформованістю всіх компонентів професійної культури, необхідних для виконання основних функцій майбутньої діяльності. Студенти добре усвідомлюють власні моральні цінності, обізнані з нормами професійної етики, мають професійно важливі якості, прагнуть до професійного самовдосконалення, засвоїли базові професійні знання та вміння, однак здатні застосовувати їх лише в типових ситуаціях професійної діяльності; зазнають труднощів, коли доводиться діяти в нових умовах і приймати нестандартні рішення, оскільки недостатньо готові до професійної творчості; здатні до конструктивної міжособистісної взаємодії в процесі діяльності, однак їх професійна комунікація має дещо шаблонний, недостатньо гнучкий характер; знають комп'ютерні технології та вміють працювати з професійною інформацією, застосовувати її в процесі виконання типових завдань.

Творчий рівень (високий) характеризується сформованістю всіх компонентів професійної культури. Студенти мають різнобічні та міцні знання й вміння, засвоєні на рівні компетенцій, здатні гнучко й результативно застосовувати їх у професійній діяльності, активно та творчо підходять до виконання своїх обов'язків, готові самостійно приймати рішення в нестандартних ситуаціях. Вони відрізняються сформованими професійними якостями, стійкими професійно-моральними ціннісними орієнтаціями, прагненням до постійного професійного самовдосконалення. Виявляється гнучкість у професійній комунікації, уміння враховувати особливості ситуації й партнерів зі спільної діяльності,

налагоджувати конструктивні відносини й формувати сприятливий емоційний мікроклімат у колективі. Вони знають комп'ютерні технології, уміють шукати, зберігати, використовувати й передавати професійно важливу інформацію.

Отже, на основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної літератури нами було визначено, що професійна культура – це результат інтеріоризації особистістю норм, цінностей і моделей поведінки, які функціонують у відповідному професійному співтоваристві. Можна назвати такі її компоненти: професійна спрямованість, професійні знання, уміння й навички, ціннісно-мотиваційний і комунікативний компоненти. На основі визначених елементів були розроблені критерії й рівні сформованості професійної культури майбутніх соціальних працівників, використання яких надасть змогу всебічно оцінити індивідуальний рівень досліджуваного феномена в студентів та організувати роботу щодо формування професійної культури майбутніх фахівців соціальної сфери під час їх навчання у вищому навчальному закладі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / В.П. Беспалько. – М. : Изд-во Ин-та проф. образования Мин-ва образования России, 1995. – 336 с.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала / А.А. Деркач. – М. : Издательство Московского психолого-социального института ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2004. – 752 с.
3. Гриньова В.М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний і методичний аспект) : [монографія] / В.М. Гриньова. – Х. : Основа, 1998. – 300 с.
4. Карпенко О.Г. Професійне становлення соціального працівника : [навчально-методичний посібник] / О.Г. Карпенко. – К. : ДЦССМ, 2004. – 164 с.
5. Клементьев Е.Д. Социально-философские аспекты образования / Е.Д. Клементьев // Вопросы философии. – 1984. – № 11. – С. 19–30.
6. Корінний М.М. Короткий енциклопедичний словник з культури / М.М. Корінний, В.Ф. Шевченко. – К. : Україна, 2003. – 384 с.
7. Крылова Н.Б. Формирование культуры будущего специалиста : [учебное методическое пособие] / Н.Б. Крылова. – М. : Высшая школа, 1990. – 142 с.
8. Поліщук В.А. Соціальний працівник: особистість і професія / В.А. Поліщук // Соціальна робота в Україні : [навчальний посібник] / за ред. І.Д. Зверева, Г.М. Лактіонової. – К. : Наук. світ, 2004. – С. 195–215.